

Gent 21 oktober 2011

Studiedag – Kracht en kwetsbaarheid van de hulpverlener

naar aanleiding van de publicatie van

De meervoudig gekwetste mens : Gedeelde en verdeelde zorg

Paul Heyndrickx, Ief Barbier, Monique Van Ongevalle en Koen Vansevenant.

M.m.v. Hilde Driesen (Leuven 2011: Lannoo Campus)

Verantwoordelijkheid delen is verbinding

vermenigvuldigen /

Dr. J.N. Meulink-Korf

Allereerst wil ik jullie dwz de schrijvers van het boek, de uitgever en de andere betrokkenen bij het boek en de organisatie van deze dag van harte gelukwensen met dit nieuwe boek en bedanken voor de uitnodiging.

Kortweg HET BOEK, noem ik het deze morgen, dat zal ieder hier beamen.

De vraag om hier iets te zeggen, om op het boek min of meer theoretisch-ethisch in te gaan, dat vond ik een eer maar ik vind het niet een makkelijke opdracht. Het zou vooral om ‘verantwoordelijkheid’ of, bijna synoniem, ethiek, moeten gaan, werd me duidelijk. Maar dat maakte het niet lichter. En dus- hoe gaat dat? Dus zat ik thuis te dubben – de vraag om een gesproken reactie had me al een tijd geleden bereikt en ik had toen een verhaal bedacht, maar die aantekeningen teruglezend ging er niets tinkelen... en dat is toch nodig bij een mooi boek, iets zeggen over wat je goed en mooi vindt moet toch zelf ook een beetje overkomen, tinkelen noem ik dat met een woord dat ik ooit uit een kinderboek kreeg¹...- ... dus: een probleem: bij het formuleren van mijn bijdrage aan vandaag bleven de passende woorden voorlopig uit. Eerlijk gezegd: zoiets overkomt me wel vaker. Daarom besloot ik afgelopen woensdagavond om mijn boeken dicht te slaan, zelfs HET BOEK, en mijn pc af te sluiten. Ik heb in zo’n geval 2 opties: ik ga me lekker terugtrekken met een kinderboek (de regressieve pool van mijn ontwikkeling), en/ of ik ga een lekker glas drinken (meer een progressieve gewoonte). Dat helpt vaak wel! Het glas of: de glazen, heb ik uitgesteld tot gisteravond, te gast bij Paul en Pascale, en natuurlijk hielp dat. Maar woensdagavond, nog thuis in Amsterdam, probeerde ik als vertrouwde hulpbron een kinderboek, en het werd in dit geval Alice in Wonderland, deel 2 Door Spiegelland. Ik las een stukje; het meisje Alice ontmoet Humpty Dumpty, het aangeklede ei, een tamelijk irritant zelfgenoegzaam ventje, en ik las dit kleine gesprek tussen hen dat ik voor u citeer:

‘wat betekent dat eigenlijk’, vroeg Alice, ‘de benaming van iemand of iets, b.v. als je spreekt van zorg, of van verantwoordelijkheid?’

‘Als ik een woord gebruik’, zei Humpty Dumpty misprijzend, ‘betekent dat woord precies wat ik verkies, wat ik wil dat het betekent ; -niet meer en niet minder’.

‘De vraag is’ zei Alice, ‘of je aan één woord [...] verschillende betekenissen kunt geven’. Bv ook dialoog, een woord dat te pas en te onpas wordt gebruikt...

‘de vraag is’ zei Humpty Dumpty ‘wie de baas is – uit.’

¹ Anne M.G.Schmidt, Wiplala

Humpty Dumpty interpreteert alles vanuit een machtskader, of zo u wilt: een machtsdimensie.

Het schrijverscollectief van het boek van vandaag is gelukkig wijzer geweest. Zij besteden aandacht aan de vraag wie de baas is, en waarover, wie de eigenaar is van woorden en benamingen en verhalen, maar daarbij blijven ze niet steken, dat is ook niet het uitgangspunt. Integendeel: er is veel aandacht voor de Nagyaanse premisse dat de relationele werkelijkheid van elk mens, zich slechts laat benaderen vanuit een veelheid van dimensies... en die met elkaar in gesprek gebracht! Als leeswijzer en methode van bestudering van dit boek zou ik dan ook het woord dialoog aanbevelen, (ondanks het feit dat de schrijvers waarschuwen net als Alice: het woord wordt te pas en te onpas gebruikt) of zelfs; multiloog, een veelspraak. Het begrip komt erin voor, dialoog, niet als antwoord op alles maar als denkwijze, en zò, dialogisch, of multilogisch, kun je het boek ook goed lezen: bv in een groepje, een intervisiegroep van onderzoekers en hulpverleners stel ik me voor: ieder een stuk hardop, en dan vragen stellen aan de tekst, en samen verder komen. Dat werkt, dat verzeker ik u.

Ik ga nog even door met opmerkingen ter inleiding voordat ik inga op verantwoordelijk -zijn als een kernbegrip in het boek, met name op de vraag aan de mens om 'mijn broeders hoeder' te zijn. Daarbij wil ik ook stilstaan bij de keerzijde van het goede, van verantwoordelijkheid en bij de plaats van ethiek in het filosofisch- antropologische perspectief van dit boek.

We ontvangen in dit boek een sterke onderbouwing van de eerdere bundel *Meervoudig gekwetsten* – met inspiratie over verbinding en versterking, als focus vragen rond delen en verdelen van verantwoordelijkheid, met aandacht voor de hulpverlener zelf, met behulp van een zorgvuldige herlezing van de maatschappelijke context, met deconstructie van bestaande verhalen en opbouw van nieuwe beelden. Mbv contextuele auteurs, onder wie Catherine Ducommun-Nagy, en ook met behulp van Buber en Levinas, de presentietheorie van Andries Baart, de zorgethiek van Annelies van Heijst, de narratieve benadering, en (ander) nieuw psychosociaal onderzoek. Ook al ouder denken wordt benut: onder meer Gregory Bateson, en Deleuze & Guattari. De laatsten ontwikkelden hun concept van de wortelstructuur voor nadenken over verhoudingen als tegenhanger van het hiërarchische of-of- denken. Geen dichotoom of-of-denken, maar een en-en. Ons schrijverscollectief doet daar hun voordeel mee. Zo wordt systemisch denken verder gebracht. Mooi dat die hulpbron weer onder de aandacht wordt gebracht, terloops, zoals veel in dit boek terloops wordt aangeboord om de werkelijkheid beter te kunnen doordenken... Ook romanliteratuur, de mythologieën, en bijbelverhalen worden aangeboord. Want ook in romans en andere literatuur wordt, ik citeer nu Nagy, net als in 'vakliteratuur en de ervaringen van alledag de aandacht gevraagd voor een uitzonderlijk aspect van het menselijk tekort: het noodlottige mandaat dat patronen worden herhaald van de ene generatie op de andere.' (Grondslagen, 2000, 36) Grote romans en verhalen getuigen van een eigensoortige wijsheid, die richting wijst maar geen kant en klare oplossing heeft. De antwoorden of oplossingen *liggen* niet voor het grijpen, ook of juist niet voor 'deskundigen'.

De houding en het besef van niet-weten bij de schrijvers vallen op, ik citeer 'De vaardigheid van de hulpverlener zit hem in het feit dat hij zijn wetenschap op de achtergrond kan houden en in een basishouding van niet-weten en ontvankelijkheid de dialoog aangaat met de gekwetste persoon' einde citaat.

Behalve systemisch en narratief denken wordt ook het relationeel- ethische 'contextuele' denken verder gebracht. Uiteraard omwille van de praktijk (denk aan Nagy's: 'What can we do?'). Want dit boek biedt praktijk-theorie, dwz de doelen van het werk worden niet eenmalig geformuleerd, want je zult ze in de loop van het proces in de praktijk vinden en bijstellen, zo

vertrouwen de schrijvers. En ook beschreven interventies lopen niet volgens vaste protocollen maar op basis van het concrete proces. Goed contextueel.

De contextuele intergenerationele benadering, waar de schrijvers van het boek sinds lang en als pioniers mee vertrouwd zijn, heeft hen bemoedigd en uitgedaagd om verder te zoeken naar wat verbinding tussen mensen betekent, als zorg geven en ontvangen, en zorgzaamheid, en wat daarbij kan helpen, om verbinding te blijven zoeken (of opnieuw te gaan zoeken). 'En wie weet wat morgen brengt?' Lees ik 'Verbindend werken is een langzaam proces waarin mensen terug van betekenis zijn en zich inbrengen in relaties. In dialoog gaan.'(citaat)

Theorie en praktijk hangen nauw samen. Het is dan ook een boek waarin de ervaringen van vele andere psychosociale hulpverleners en begeleiders meespelen. Het is ook, deels, een boek met meervoudig gekwetste mensen zelf. Ik citeer: 'Toen ik de mensen vroeg of ik hun levensverhalen mocht vertellen [...], hoorde ik opnieuw de twijfel: "Ben ik de moeite waard?" Maar met een instemmende glimlach, want het bewijs werd geleverd. Anderzijds hoorde ik ook dat het voor hen een manier was om te delen, mee te delen wat hen te beurt viel. Iedere mens, hoe gekwetst ook, heeft intrinsiek de wil om [...] om iets te [...] betekenen voor een ander en wil ook gezien worden als iemand die iets waardevols te bieden heeft. Een partner in de zorg naar anderen toe. Geven en nemen en niet herleid worden tot een probleemgeval dat volgens een bepaalde procedure kan opgelost worden.' En wat verder: 'Een eerste gevolg is dat de cliënt en de hulpverlener met elkaar verbonden zijn, nog voor zij elkaar gezien of gehoord hebben. De verbondenheid tussen hen is een latente, niet-bewuste gegevenheid. Ze zijn met elkaar verbonden omdat dit een natuurlijk, existentieel gegeven is. Hulpverleners is deze verbondenheid tot bewust besef brengen, activeren tot verbinding. Autonomie kan dan slechts in verbinding gerealiseerd worden, door de verbondenheid te activeren, tot een bewust en wel doorleefd gegeven te maken.'einde citaat

Ik ben zo vrij om ervan uit te gaan dat de schrijvers verder gaan, doorgaan, in de hoop dat het ze gegeven zal zijn, met vreugde in de samenwerking. Het is een project, deze samenwerking, in mijn ogen. Misschien is het mogelijk, in de nabije toekomst, anderen en met name cliënten er nog meer bij te betrekken: doen we jou recht met deze teksten, en jou, en jou; wat mis je- wat vrees je, wat maakt je beschaamd? Hoe help je de hulpverleners? Wat vind je ervan dat zij zorg op zich nemen die eigenlijk bij anderen thuis hoort, of zie ik dat verkeerd? - dat kan een mooi nieuw boek worden, lijkt me, en vooral: dit dialogische model vraagt om het blijven aanboren van de deskundigheid van de eerstbetrokkenen zelf-

Een kleine aanmerking op de dialogische werkwijze heb ik wel: de schrijvers expliciteren hun samenwerking niet- dat is jammer! De samenwerking is er immers, neem ik aan, niet alleen om praktische redenen- ook omwille van een meerstemmigheid! Maar straks in de paneldiscussie, zullen wel degelijk verschillen blijken, en al zijn de deelnemers niet allen de schrijvers, toch klinkt vast wel iets door van wat achter de schermen in het proces klonk en klinkt... een forum...ik ben benieuwd...

Voor ieder van de schrijvers geldt, naar mijn indruk, de waarheid van wat Martin Buber, sprekend over geestelijk lijden, noemde: genezing door ontmoeting- dus niet in de eerste plaats genezing door inzicht, of door gedragsverandering, maar door ontmoeting. Buber schreef hierover in een tekst uit 1951, toen de professionalisering in de psychiatrie en de geestelijke gezondheidszorg en maatschappelijk welzijn snel vorderde, er werden veel en belangrijke ontdekkingen gedaan, nieuwe interpretaties gemaakt, maar wel vaak ten koste van

de dialoog, of de ontmoeting. Het is meestal de cliënt die de deskundige dan wekt uit zijn monologische deskundologie:

‘op die professionele basis [aldus Buber in 1951] wordt het werk vaak vaardig en met succes uitgevoerd. Totdat iemand [de hulpverlener...] schrikt van wat hij doet, omdat het vermoeden hem bekruipt dat er [...] iets anders van hem wordt gevraagd, iets dat niet past in de gangbare beroepseconomie, ja iets dat de ordelijke uitoefening van het beroep zelfs in gevaar dreigt te brengen. Namelijk dat hij [...] binnengaat in de elementaire situatie die gevormd wordt door een mens die roept aan de ene, en een mens tot wie geroepen wordt aan de andere kant. In werkelijkheid roept de afgrond niet om de betrouwbaar functionerende zekerheid van handelen, maar om de afgrond, dat wil zeggen om het achter de door studie en ervaring opgerichte structuren schuilgaande eigen zelf van de hulpverlener, dat zelf het geweld van de chaos kent, zelf met de demoniën vertrouwd is, maar begenadigd is met de deemoedige kracht tot strijden en overwinnen en bereid steeds opnieuw zo te strijden en te overwinnen.’ (Buber, *Sluitsteen*, 136)

De afgrond roept tot de afgrond, (of in andere vertaling: oervloed roept tot oervloed - het is een psalmcitaat, ps.42) – in mijn oren van 2011 klinkt dit erg fors en verheven, - maar dat was niet wat Buber bedoelde en beoogde. Het gaat om het besef dat ook ik die angsten ken, of vermoed, de afgrondelijkheid van mijn bestaan dat elk moment over kan zijn, doordat ikzelf instort of doordat mijn geliefden iets overkomt, of doordat ik een ander iets ernstigs áándoe - en dan groeit het besef dat een objectivering van een cliënt of patiënt alleen partieel en momentaan geoorloofd is (bv voor een chirurg wiens handen niet mogen trillen, hij of zij moet het hoofd koel houden, maar ook dan hoopt hij dat zijn hart warm blijft voor zijn patiënt-),

Objectiverende bestudering van een mens dus alleen maar gedeeltelijk en alleen als het onvermijdelijk is - het helende voor geestelijk lijden zit ‘m in de alledaagse werkelijkheid in het gegeven dat mensen elkaar ontmoeten, en dat is juist nodig als het erg moeilijk is. Die ontmoeting gaat allereerst om gewone vriendelijkheid, *simple comme bonjour*. Hieruit blijkt al een toewending die aan elk contract vooraf gaat, een mirakel: goedendag! Die wens is een bedding voor menselijkheid. Buber gokt erop dat zo’n ontmoeting die juist door de intersubjectiviteit betrouwbaar is, aanstekelijk werkt en dus naar derden doorwerkt. Nog een citaat, niet van Buber maar uit het boek: ‘Bouwen aan verbindingen is bouwen aan een vertrouwensscheppende bedding. De schijnbaar banale contacten in welke mensen iets voor elkaar kunnen betekenen en daardoor betekenis krijgen, maken hier het verschil. Hulpverlening die hier ruimte voor maakt, bouwt mee aan het ‘verzorgzamen’ van een samenleving waar mensen terug meer betrokken zijn op elkaar: een samenleving in *stricto senso*. Dit biedt perspectieven naar een constructief verhaal in plaats van een verhaal waar mensen in leeglopen en hulpverlener een knelpuntberoep wordt.’ Einde citaat. Misschien denkt u ook hiervan: mooi gezegd, maar beetje utopisch. Maar dat is het niet. Het leuke van het boek is dat het geen utopische dromen biedt maar als perspectief op zorg het menselijk vermogen tot verantwoordelijkheid uitdiept. Niet alsmaar over hopen en dromen, maar over het vermogen van om zich het lot van een ander aan te trekken.. Daar kom ik op terug, op het niet-utopische.

Verantwoordelijk-zijn: Mijn broeders hoeder

Ik zei al: bijbelteksten worden niet geschuwd. Ze hebben een eigen bewijskracht in het boek, niet de bewijskracht van statistieken of ander gebruik van getallen- de schrijvers hebben op het eerste gezicht geen last van *physics envy*- van jalousie op natuurwetenschappers waaraan zoveel wetenschappers van alfa en gamma- vakken in onze dagen lijden ...en verder hebben de bijbelteksten in het boek ook gelukkig niet de bewijskracht van een triomfaal christendom

dat met de bijbel in de hand macht uitoefent, daarvan hebben we in de geschiedenis genoeg gezien, daaruit komt geen goed voort..

De bewijskracht is er een van een beproefde en ‘vervolgde waarheid’ (Kierkegaard).

In een mooie beschouwing in het boek lezen we over de bijbeltekst: ‘ben ik dan de hoeder van mijn broeder?’

‘Het antwoord mag duidelijk wezen, het blijkt een retorische vraag te zijn’, een interventie, een nota bene, let goed op: ‘ Je kunt niet niet je broeders hoeder zijn.. Dit is namelijk geen vrijwillige morele keuze, maar een wezenlijk aspect van ons mens-zijn. Welke dan die passende zorg is voor mijn broeder, is een andere vraag’, lezen we in het boek. En hoe die zorg steeds meer is uitbesteed, tot- in te veel gevallen - de niet-onverschilligheid van de een voor de ander bijna niet meer wordt gevoeld.

Ik ga nu even naar het bijbelverhaal. Dat ik het nu navertel betekent niet dat mijn versie beter is dan die in het boek staat- beslist niet - dat merkt u als u het leest. Maar ik leg een ander accent. (Dat is ook het mooie van grote verhalen, dat er véél uit kan spreken...) Hoofdstuk 4 van het eerste bijbelboek, Genesis: twee broers Kaïn en Abel. Er is sprake van een offer. Kaïn brengt een offer van de vruchten van het veld, Abel van de dieren van zijn kudde, Adonaj (de aanduiding voor ‘God’) sloeg acht op Abel en zijn offer en op Kaïn en zijn offer sloeg Adonaj geen acht. Abels offer wordt aanvaard en dat van Kaïn niet. Waarom niet? – toch niet eerlijk-- Maar; Dat doet er kennelijk niet toe, de verteller zegt dat het zò ging en niet anders. Het ene wordt gezien, aanvaard, het andere niet. Er wordt dus een onderscheid gemaakt, en dan ook nog eentje dat tegen de natuurlijke orde ingaat- de jongste gaat namelijk voor, zijn offer wordt aanvaard; maar de oudste, het is niet meer dan natuurlijk dat hij die plek van hem wiens offer wordt aanvaard, begeert. De oudste heeft toch het eerste recht? maar zo ging het dus niet, dat de oudste vóórging. Om wat voor reden dan ook. We weten dat niet. In elk geval: nergens staat dat Kaïn slechter zou zijn dan Abel, dat het een moreel oordeel of welverdiende straf zou zijn, nee het gebeurt gewoon; de een krijgt erkenning voor zijn offer en de ander niet. En dan volgt een onherroepelijke daad van Kaïn, hij doodt zijn broer, uit begeerte naar diens plaats. Onherroepelijk en met een bitterheid om nooit te vergeten. We horen in dit verhaal de intrige van de mens die van nature onzeker is over zijn/ haar plaats ten opzichte van die van de ander, en in het ongewisse over de plaats van de ander ten opzichte van die van zichzelf. Deze verwikkeling hoort bij het menselijk bestaan. Want de tekst laat er geen twijfel over bestaan dat het menselijk geslacht verwantschap heeft met Kaïn, de dader, de pleger zeg maar. Zo draagt het menselijk geslacht de herinnering aan de mogelijkheid van een broedermoord met zich mee, een mogelijkheid in zijn natuur, - en is begiftigd of behept met zoiets lastigs als een geweten. Voortaan wordt Kaïn, de mensheid, geconfronteerd met het gegeven dat hij de hoeder van zijn broeder is. Ik leg in mijn uitleg nadruk op de ongerijmdheid van de plaats van beiden, en dat dit toch de menselijke situatie is: (‘het is niet anders’) de een wordt meer gezien, of eerder dan de ander, de een is ouder, jonger, rijker, armer, mooier, lelijker etc. de verschillen die mensen in hun basale onzekerheid treffen en voor keuzes stellen. Zou ik eigenlijk niet op jouw plaats moeten staan? Dan zou mijn leven pas in orde zijn?! Dat soort vragen, gevoelens, dilemma’s. En dan ben ik- nb de onzekere ik, die het eigen leven niet goed voor elkaar heeft, die de afgrond maar al te goed kent, en de verleiding om de ander uit de weg te ruimen, dood te zwijgen, zeker als die ander mijn rivaal is, dan blijkt uitgerekend ik de behoeder van hem, van haar. ‘Verbondenheid met de ander’ vóór elk contract: broederschap/ zusterschap als ethische grondvraag, oproep tot verbinding. Voor we een gesprek met de ander beginnen, zijn we reeds uitgedaagd en met verantwoordelijkheid bekleed..

Verantwoordelijk voor de ander ondanks mezelf! Ondanks mezelf, want ik kàn de ander ook negeren, en zelfs hem doden..

Waar is Abel, je broer? wordt aan Kaïn gevraagd. Het is ondanks de onherroepelijkheid van de broedermoord een nieuwe mogelijkheid, die vraag. Kaïn wordt niet uitgesloten uit de

menselijkheid. Er is een stem van buiten, ook tot Kaïn spreekt die stem, en we noemen dat vaak: het geweten. E. Levinas formuleerde: De ander doet vanuit de diepte, een beroep op mijn 'oeroude verantwoordelijkheid'. De ander, een ander, iets anders, gebiedt mij a.h.w. met mijn eigen stem, ik hoor het als mijn eigen geweten. Maar die stem is niet zomaar 'mijn natuur'.

Voor alle duidelijkheid: Ik geloof net als de auteurs van dit boek niet dat zorg en ethiek door een bovennatuurlijke macht worden geleverd, en ook niet dat ze voortkomen uit onze vrees om bijbelse geboden te overtreden, maar toch kun je niet stellen dat ze uit de natuur voortkomen... ik zeg dit met nadruk, omdat de teksten in het boek op dit punt voor mij niet altijd duidelijk genoeg waren.

Zijn ethiek, zorg, verantwoordelijkheid, dan tegennatuurlijk? Wel enigszins want vaak roept mijn natuur om rust, of het passeren van de ander, of het doorzetten van mijn wil ten koste van een ander, terwijl mijn geweten allang óók spreekt.. Maar het is niet helemaal tegennatuurlijk, want het appèl van de ander waarvan mijn geweten getuigt, veronderstelt immers mijn 'appeleerbaarheid', mijn niet-onverschilligheid. Ik kan een stem horen die zegt: je zult niet doden... of me verwaarlozen of subtiel negeren... Ik kan die stem negeren maar eigenlijk heb ik 'm al gehoord. Er is in het ik een sensibiliteit, een gevoeligheid, voor de ander.

Ik maak een volgende stap, en ga nu voorbij het Kaïn en Abel-verhaal. Een stap die we ook in het boek terugvinden:

Ik ben verantwoordelijk voor de verantwoordelijkheid van de ander, en ik moet die delen met de ander

Hieraan zit een *emancipatorisch* aspect: verantwoordelijk voor verantwoorw. v/d ander voor zichzelf.. èn een *ethisch* aspect: ander is ook verantwoordelijk voor anderen.

Maar ik moet de verantwoordelijkheid ook nog op een andere wijze delen:..want het is onmogelijk, godsonmogelijk om voor ieder die op mijn weg komt te doen wat nodig is. Ik moet vergelijken en dat is eigenlijk not-done, vergelijken is immers objectiveren. Ik moet onvergelijkbare mensen vergelijken. De derden vierden etc vragen om een evenwichtige verantwoordelijkheid, er is een breed-uit nood aan verantwoordelijkheid.

Aldus ook in een artikel van prof. Roger Burggraeve uit Leuven; hij schrijft in het spoor van Levinas over het kwade als de keerzijde van het goede, de 'nachtzijde' van verantwoordelijkheid.

Sociale en politieke bemiddeling is absoluut noodzakelijk als we met onze verantwoordelijkheid en goedheid ook 'de derden' willen bereiken. Omwille van de complexiteit van de werkelijkheid, de plurale werkelijkheid, moet de ethiek van de heteronome verantwoordelijkheid leiden tot politieke structuren en tot een staat waarin de verhoudingen worden geregeld en de zorg wordt verdeeld en uitgeoefend. Dat is noodzakelijk, want zonder de uitbouw van een rechtvaardige politieke ordening lopen we weg bij onze verantwoordelijkheid voor de vele anderen, die we misschien niet zien of ons zelfs niet kunnen inbeelden maar die ons net zo goed aangaan. Structuren en systemen zijn dus noodzakelijk. maar het sociale, politieke, financiële, economische mogen als systeem nooit het laatste woord hebben. Want zelfs als de deelnemers aan die systemen het allemaal goed bedoelen, of heiligen zouden zijn – wat niet de werkelijkheid is- zelfs dan impliceert elke sociaal-politieke bemiddeling al een onachtzaamheid tegenover de unieke ander. Niet alleen het kwaad leidt tot het kwaad, maar ook het goede. Elke sociaal- politieke ordening loopt het gevaar te verworden, hoe ethisch die van oorsprong ook moge zijn. Want wetten, instellingen, structuren krijgen onvermijdelijk een karakter van afstandelijkheid, van objectivering, van anonimiteit. Levinas noemde dit het drama van de politiek: de sociaal economisch politiek georganiseerde rechtvaardigheid, die haar oorsprong vindt in het appèl van het gelaat, van de

kwetsbare ander, keert zich uiteindelijk tegen het gelaat en wordt het kwade van het goede. Want uit de structuren als zodanig komt geweld voort: namelijk het vergelijken van onvergelijkbare mensen. Staten en andere instituties zijn gebaseerd op symmetrie tussen de burgers. De asymmetrie, een Levinas-term, wil zeggen dat ik verantwoordelijk ben voor de ander zonder het wederkerige van zijn verantwoordelijkheid tegenover mij af te wachten of te stellen als voorwaarde voor mijn betrokkenheid. Die asymmetrie wordt geweld aangedaan. En daarom is er de noodzaak van met een oudere uitdrukking: ‘permanente revolutie’! Hier zijn vrees en argwaan dus gerechtvaardigd en nodig. Om te voorkomen dat mensen vergeten wat hun eigen eerste opdracht is, verantwoordelijk te zijn zonder enige voorafgaande afspraak over wederkerigheid of wat dan ook...want we hebben iets uitbesteed, we moeten wel, maar we zijn er niet van ontslagen... verantwoordelijkheid op zich nemen betekent verantwoordelijkheid delen, en daarvan wordt de verantwoordelijkheid niet kleiner, integendeel. Maar wel: te dragen. Want de verbinding met andere mensen wordt gedifferentieerd, ik kan zien hoe een ander haar verantwoordelijkheid opneemt, ik word sensitiever voor de goedheid van anderen... En ook in de meer symmetrische verdeelde verantwoordelijkheid blijft de herkomst duidelijk: een oorspronkelijke asymmetrie- ook als de ander tekort schiet, ben ik niet ontheven van mijn menselijkheid. Nodig is, zei ik al met geleende woorden, een permanente ‘revolutie’ dwz kritisering van de structuren is nodig (niet tegen de uitvoerders maar met hen), opdat we blijven bezien of de structuren nog beantwoorden aan hun oorspronkelijke onvoorwaardelijke ethische opdracht namelijk de realisatie van rechtvaardigheid voor iedereen, de nabije en de verre mensen, de huidige en de toekomstige mensen. Over het vermenigvuldigen van verbinding gesproken...! Want deze rechtvaardigheid impliceert ook dat het vermogen tot verantwoordelijkheid van toekomstige mensen wordt meebetrokken in de overwegingen.

En daarover wil ik nog een paar opmerkingen maken, in het spoor van Nagy’s gedachten over transgenerationale solidariteit en die van de filosoof Hans Jonas door wie Nagy hierbij werd geïnspireerd. .

Het is niet vanzelfsprekend dat toekomstige generaties van mensen in staat zijn om verantwoordelijkheid te dragen, dat zij gevoelig zullen zijn voor het lot van concrete anderen.. Want dit vraagt om voorwaarden die we niet precies kennen, maar waarmee we toch moeten rekenen. Want het produceren van een nieuwe hominide, een nieuwe mensensoort als opvolger van de homo sapiens sapiens, is in potentie niet ver meer weg. We gaan de evolutie zelf ter hand nemen, schijnt het...Maar overzien, doen we het niet. Wat betekent het, als er niet meer van vaders en moeders kan worden gesproken bij deze nieuwe mens, omdat die begrippen niet meer passen, ook biologisch niet meer... wat betekent dat voor kernbegrippen als loyaliteit en legaat, en belangrijker; wat betekent dat voor de verbondenheid tussen specifieke mensen?

De ethiek van Hans Jonas gaat over het gevaar dat de technologie de regie overneemt. Jonas’ verantwoordelijkheidsethiek kan denk ik de gedachten rond ecologie in het boek versterken. Jonas heeft wereldwijd op de milieubeweging invloed gehad. Ook Nagy vroeg aandacht voor de milieuproblematiek. Nagy herkende bij Jonas het belang van de consequenties van het handelen van mensen nu voor toekomstig mensenleven. Hans Jonas formuleerde als centraal ethisch gebod, “imperatief van verantwoordelijkheid”: “Handel zo dat de effecten van je acties in overeenstemming zijn met de duurzaamheid van echt menselijk leven”. (De uitdagingen die aan het eind van het boek staan geformuleerd sluiten hier zeker op aan.) Hij waarschuwde tegen utopisch denken waarin de hoop een goedkope “oplossing” wordt. Voor het motiveren van mensen tot nemen (en aan volgende generaties kunnen doorgeven) van verantwoordelijkheid zag hij meer in een “heuristiek van de vrees”. (Heuristiek= de kunst of wetenschap van het zoeken en vinden. Vergelijk “Heureka” (Grieks) = ik heb het gevonden!).

Om zijn gedachten over het vermogen tot verantwoordelijkheid te onderbouwen zocht hij naar een ontologische fundering, een fundering in het zijn. Jonas was leerling van Heidegger, heel kritisch maar net als H. komt hij uit bij een model van de mens als de behoeder van het zijn. Het respect voor het zijn en de macht om het zijn te continueren, komen samen in het principe dat de mens het zijn heeft te behoeden. Het vermogen tot verantwoordelijkheid verplicht de huidige dragers ervan, ons dus, om het bestaan van toekomstige dragers ervan mogelijk te maken. Om ervoor te zorgen dat de verantwoordelijkheid niet uit de wereld verdwijnt. Bij Jonas roept het verantwoordelijk-zijn zelf, een mens tot verantwoordelijk-zijn. Het Zijn zelf vormt voor hem het tribunaal, de ethisch oordelende instantie, imaginaire instantie. Hij komt uiteindelijk in een cirkelredenering terecht(: het autonome subject roept het autonome subject tot verantwoording jegens het zijn van het autonome subject). Die redenering biedt geen opening voor wat van buiten komt en wat de autonomie van een mens onder kritiek stelt. Ik noem dit omdat dit het bezwaar van een onderbouwing met een ontologie of ontische dimensie laat zien. In het boek wordt dat wel enigszins gepoogd, in een loyale poging om het boek van CDucommun-Nagy en wellicht ook de late Nagy zelf recht te doen..

Wat maakt het uit, zei Humpty Dumpty. Het gaat om wie de baas is...

De baas in onze wereld, of werelden ... ik weet niet te zeggen wie aan het stuur zit, maar wel dat de sturende macht van natuurwetenschappen en technologie groot is. Eerder zei ik: de schrijvers hebben geen last van physics envy, maar of dat helemaal klopt... Waarom bouwen op een ontische dimensie als vijfde in de rij van de dimensies zoals Nagy die formuleerde? Van het Zijn kun je niet verwachten dat het niet-onverschillig-zijn van mensen er door wordt behoed... Het Zijn is in de natuur traceerbaar, dat mag mooi zijn, maar slechts als een soort wil om zichzelf voort te zetten. En een zijnsleer, een ontologie, kan ook mooi zijn omdat het een totaalbeeld lijkt te verschaffen. Maar daar moeten we het niet van hebben. Ik gok liever op het hoeden van het vermogen tot verantwoordelijkheid bij concrete en altijd kwetsbare mensen. Liever het primaat van de ethiek, dan de relationeel-ethische dimensie ondergeschikt te maken aan het Zijn.. Misschien hebben we nog niet de goede woorden, vanuit de filosofie, of de antropologie, of het humanisme, om dit duidelijk stevig genoeg neer te zetten- maar toch zullen we het daar, vanuit die disciplines, de geesteswetenschappen en eventueel de sociale, moeten blijven proberen. Of het nu wel of niet in de natuurwetenschappen wordt herkend en erkend. Om de ethische dimensie van de menselijke werkelijkheid zo te verwoorden dat het de weerbaarheid van gewone mensen, van hulpverleners, opiniemakers, beleidsmakers, verhoogt, de weerbaarheid tegen erosie van verantwoordelijkheid. En liefst ook de kritische ethische zin bij natuurwetenschappers en technologen. Als de ontologie of de ontische dimensie een fundamentele pek krijgt in ons denken over mens-zijn, ontstaat er, ik citeer de filosoof Ricoeur, een ethische leegte die gevaarlijk is. Daarom was Heidegger, met al zijn diepe gedachten over het zijn en ontische afhankelijkheid, een makkelijke prooi voor de zg held van het Duitsland eind dertiger jaren. Aldus Ricoeur.

Ethiek is een perspectief dat van buiten af wordt geopend, gek genoeg meer door de kwetsbaarheid van een ander dan door het Zijn of door de dwang van de sterksten, *the fittests*, (Darwin) of de beste aanpassers (Prigogine, als ik hem goed begrijp). Over het zijn in het algemeen, en zelfs over het bestaan van 'mensachtigen', hoeven we ons niet druk te maken, althans niet als prioriteit. Ook na ons zullen er wel hominiden zijn. Maar wel moeten we ons bekommeren, en dat doet dit boek ook, over de mensen die na ons komen, kwetsbare mensen mogen we hopen, want die kwetsbaarheid maakt hen op hun beurt gevoelig voor de kwetsbaarheid van anderen.. en na hen, na hen... Er is steeds opnieuw een ander die mijn oren en ogen opent, en mij in de verantwoording stelt. Ik ben niet geroepen om de hoeder te wezen van het zijn, maar de hoeder van mijn zuster en broeder, nabij en veraf, nu en toekomstig.

Nagy personifieerde het imaginaire ethische tribunaal: het zijn de kinderen, nu en toekomstig, die om rekenschap vragen. En daarover zijn we het, denk ik, van harte eens.

Ik wens het boek als een schip een goede dóórvaart, want de vaart is al begonnen! En als het even kan: maak er een hele vloot van, een vloot van vrees èn hoop. En met dit laatste richt ik me tot ons allemaal.

-Dank u voor uw aandacht en geduld - (HMK)